

WORKING PAPER č. 6/2005

Washingtonský konsenzus v české ekonomické praxi 90. let

Hana Zbořilová - Libor Židek

prosinec 2005

Řada studií Working Papers Centra výzkumu konkurenční schopnosti české ekonomiky je vydávána s podporou projektu MŠMT výzkumná centra 1MO524.

ISSN 1801-4496

WASHINGTONSKÝ KONSENZUS V ČESKÉ EKONOMICKÉ PRAXI 90. LET

Abstract:

Washington Consensus is a reform agenda, which was written in 1989 by John Williamson. The task of the consensus was to help Latin American countries escape the debt crises. The Consensus includes 10 policy reforms. In this paper we first of all analyzed these reforms. Then we tried to find connections to Czechoslovak and Czech way of transformation. The reason is that the Consensus has been often criticized by the Czech economists and was regard as a source of problems in our economic development. We found out, that the reforms in the Czech republic were similar to the Consensus. But when we tried to analyze the application of the specific points we realized that the level of consonance was exaggerated. We learnt that in the Czech economic literature is the term poorly defined. This leads to misunderstandings and misusing of the whole concept.

Abstrakt:

Jedním z nejvíce diskutovaných termínů v české ekonomické teorii od počátku devadesátých let do současnosti je Washingtonský konsenzus. Tento termín dle některých autorů označuje komplexní institucionální změny, které měly reformátoři uskutečnit. Termín však zavedl John Williamson pro reformy v Jižní Americe, o kterých dle jeho názoru panovala shoda mezi ekonomy ve Washingtonu. Tento soubor reformů nebyl nikdy institucemi formálně kodifikován, a ani nebyl určen pro post-komunistické země. V příspěvku je přesto analyzováno jak moc byla česká ekonomická transformace uskutečňována v souladu s doporučeními konsenzu. Dle našich závěrů byl celý koncept konsenzu velmi slabě definován, což vedlo k nedorozuměním a k jeho špatné interpretaci.

Recenzoval:

Ing. Lubor Lacina, Ph.D.

ÚVOD

V době hospodářské krize – ke konci 90. let – se hledaly příčiny problémů české ekonomiky. Jako jedna z nich byl označován i tzv. Washingtonský konsenzus, ten byl chápán jako komplexní program pro institucionální změnu ekonomiky. Dle kritiků se jej měli čeští (českoslovenští) reformátoři (slepě) držet, což vedlo k negativním důsledkům, neboť měl být pro české (československé) podmínky nevhodný. Následující příspěvek si klade za cíl analyzovat uplatňování Washingtonského konsenzu v průběhu 90. let (rámcově ohraničeného hospodářskou krizí). Nejdříve se ovšem pozastavíme u samotného termínu Washingtonský konsenzus, o jehož skutečném významu se v české (a často i světové) ekonomické literatuře mnoho neví.

Struktura příspěvku odpovídá tomuto cíli. V první podkapitole se budeme věnovat samotné definici Washingtonského konsenzu, následně porovnáme tuto teorii s praxí v Československu (respektive ČR). V závěrečné části budeme analyzovat náhledy na uplatnění konsenzu v československé a české ekonomické praxi.

1. WASHINGTONSKÝ KONSENZUS

Washingtonský konsenzus je v současnosti předmětem ekonomických sporů. Bohužel v naší literatuře není tento pojem dostatečně definován. Většina kritiků se spokojí s frází ve smyslu: „*Washingtonský konsenzus – okamžitá liberalizace zahraničního obchodu, rychlá privatizace, všemožná deregulace a přísná makroekonomická politika*“ (Pithart, 2004). Kritici využívají tohoto pojmu k napadání české transformace (často podcenění institucionálního rámce), ale už se nenamáhají s řádným vysvětlením jeho obsahu. Co to tedy vlastně Washingtonský konsenzus označuje?

Počátek historie Washingtonského konsenzu se datuje od roku 1989, kdy se země Latinské Ameriky nacházely v dluhové krizi a bylo diskutováno o reformách, které by měly tyto země přijmout, aby unikly z dluhové krize. Institut pro mezinárodní ekonomii se rozhodl uspořádat konferenci, kde autoři z deseti latinskoamerických zemí prezentovali studie podrobně popisující, co se uskutečnilo v jejich zemích. Aby se všichni účastníci zaměřili na stejný okruh otázek, napsal John Williamson studii, kde bylo vyjmenováno 10 ekonomických reforem, které by měly být v Latinské Americe uskutečněny a o nichž (dle názoru autora!) v té době panovala ve Washingtonu všeobecná shoda.¹

Jaká konkrétní doporučení Washingtonský konsenzus obsahoval? Williamson (1990/2002) píše:

1. Fiskální disciplínu – zejména v kontextu velkých rozpočtových schodků skoro ve všech zemích kontinentu. Deficit je akceptován, pokud se nezvyšuje poměr dluhu ku HDP.
2. Změna priorit veřejných výdajů – výdaje by měly být směřovány do zanedbaných oblastí s vysokou ekonomickou návratností a s potenciálem zlepšit rozdělení příjmů – jako jsou například základní zdravotnictví, vzdělání a nebo infrastruktura. A naopak by se měly omezit subvence domácnostem i podnikům.
3. Daňová reforma – měla se týkat rozšíření daňové základny a snížení mezní daňové sazby, s cílem je zvýšit stimuly.
4. Liberalizace úrokových měr – konečným cílem byla tržně určovaná úroková míra s cílem zlepšit alokaci zdrojů.² Reálné úrokové sazby by měly být pozitivní, ale umírněné.

¹ Williamson (2003) poznamenává, že ho „ani ve snu nenapadlo, že vytvoří termín, který se stane bojovým heslem ideologických debat po více jak desetiletí“.

² V roce 2003 Williamson píše, že bod re-formulovat spíše k finanční liberalizaci doprovázené opatrným dohledem.

5. Konkurenceschopný směnný kurz – země potřebují jednotné směnné kurzy, nastavené na dostatečně konkurenceschopné úrovni, aby navodily růst exportů. Tento kurz je potom nutné udržovat k zajištění konkurenceschopnosti exportů do budoucnosti. V této době doporučení z Washingtonu směřovala buď k systému fixního kurzu a nebo „čistého“ floatingu.
6. Liberalizace obchodu – Williamson (2003) uvádí, že byly různé pohledy na tempo liberalizace, ale že směřování mělo být k odstranění překážek v obchodu.
7. Liberalizace přímých zahraničních investic – bariéry zabraňující vstupu zahraničních firem na domácí trhy by měly být zrušeny. Cílem bylo získat zdroj kapitálu, znalostí a know-how. Williamson píše, že liberalizace nezahrnovala uvolnění všech přesunů kapitálu, protože nevěřil, že panuje v tomto bodu ve Washingtonu shoda.
8. Privatizace – státní podniky by měly být privatizovány.³ Hlavním důvodem bylo přesvědčení, že soukromé podniky jsou lépe řízeny než podniky státní.
9. Deregulace – vlády by měly zrušit omezení, která zabraňují vstupu nových firem, a restrikce, jež omezují konkurenci. Tyto deregulace nebyly zaměřeny na zrušení bezpečnostních nebo environmentálních regulací; nebo regulací cen v odvětvích s malou konkurencí (Williamson, 2003).
10. Vlastnická práva – právní systém by měl poskytovat ochranu vlastnických práv bez nadměrných nákladů a tato práva by měla být přístupná neformálnímu sektoru. Williamson píše, že v této době panovalo přesvědčení o tom, že vlastnická práva nejsou v regionu dostatečně zajištěna.

Po přečtení zmíněných zásad je zřejmé, že doporučení byla velmi obecného charakteru. Z mnoha bodů je patrné, že byly zaměřeny na země Latinské Ameriky. A ještě jednou připomeňme, že se nejednalo o oficiální doktrínu, ale o osobní názor jednoho z ekonomů!

³ Williamson (2003) poznamenává, že od doby vzniku konsenzu si je mnohem více vědom i důležitosti samotného provedení privatizace.

2. POROVNÁNÍ REFORMEM WASHINGTONSKÉHO KONSENZU S REFORMAMI USKUTEČNĚNÝMI V ČR

Z předchozího plyne, že při aplikaci Washingtonského konsenzu na české poměry narážíme hned na dva zcela zásadní problémy. Za prvé: se nejednalo o oficiální doktrínu! Za druhé, doporučení, která konsenzus obsahoval, byla zaměřena na Latinskou Ameriku! Na následujících stranách tyto dva zásadní problémy pomíjíme a pokusíme se analyzovat československou a českou hospodářskou politiku v průběhu transformace z pohledu aplikování zmíněných zásad. Z textu bude zřejmé, že kritici mají pravdu v tom, že mezi konsenzem a českou transformační strategií existovala jistá podobnost. Ještě předtím, než budeme analyzovat jednotlivé Williamsovy body, se zamyslíme nad československou strategií transformace obecně.

Reformní strategie ze září 1990 obsahovala kroky rychlých systémových změn – liberalizaci cen, liberalizaci zahraničního obchodu, vnitřní směnitelnost koruny, zásadní změnu právního rámce, daňovou reformu a mnoho dalších. Tyto kroky měly být uskutečněny souběžně s makroekonomickou stabilizací – protiinflační fiskální a měnovou politikou a pomocí režimu fixního směnného kurzu. Celý program byl doplněn o urychlenou privatizaci. Československá vláda byla rozhodnuta provádět tyto reformní kroky rychle, a to jak z hlediska ekonomického, tak i právního. Takto popsaná strategie ekonomické transformace skutečně vykazuje některé společné znaky s reformami z Washingtonského konsenzu. Jaká byla skutečná aplikace citovaných deseti zásad?

2.1. Fiskální disciplína

První z Williamsových bodů je udržování fiskální disciplíny.⁴ V době předchozího režimu byl velmi charakteristický vysoký podíl státu v hospodářství, ale na druhou stranu byla fiskální pozice vyrovnaná. Dlouhý (2002) uvádí, že v počátečním období transformace (1990-1994) byla v České republice fiskální politika zaměřena na dva hlavní úkoly:

(i) snižovat podíl veřejných výdajů na HDP na úroveň běžnou v rozvinutých tržních ekonomikách a

⁴ Na tomto bodu je (dle našeho názoru) vidět, že program byl sestaven pro země Jižní Ameriky, které měly (a některé stále mají) notorické problémy s udržováním fiskální disciplíny. V Československu byla naproti tomu dlouhá tradice stabilní fiskální pozice (i například proti Polsku), a to i v době komunistické diktatury (například Žídek, 2004).

(ii) přispět k udržení makroekonomické stability, což – vzhledem ke skutečnosti, že na počátku transformace bylo téměř nemožné financovat rozpočtové deficity na mezinárodních trzích – vedlo k požadavku vyrovnané rozpočtové politiky.

Rozpočtová rovnováha v prvních letech transformace je dobře patrná z následující tabulky.

Tabulka č. 1: Státní rozpočet ČR v letech 1990–2001 (mld. Kč)

Rok	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Příjmy celkem												
- - rozpočet	163,1	241,0	249,9	342,2	385,3	446,2	497,6	519,6	547,2	581,3	592,2	636,2
- - skutečnost	162,5	225,3	251,4	258,0	390,5	440,0	482,8	509,0	537,4	567,3	586,2	626,2
Výdaje celkem												
- - rozpočet	163,1	239,9	255,9	342,2	385,3	437,0	497,6	519,6	547,2	612,4	627,3	685,2
- - skutečnost	163,6	240,1	253,1	356,9	380,1	432,7	484,4	524,7	566,7	596,9	632,3	693,9
Přebytek /schodek												
- - rozpočet	x	1,1	-6,0	x	x	9,3	x	x	x	-31,0	-35,2	-49,0
- - skutečnost	-1,0	-14,8	-1,7	1,1	10,5	7,2	-1,6	-15,7	-29,3	-29,6	-46,1	-67,7
- - kumulativně	x	-15,8	-17,5	-16,4	-5,9	1,3	-0,3	-16,0	-45,3	-74,9	-121,0	-188,7

Zdroj: Česká republika v číslech, (on-line), Finance.cz (cit. 19.1.2005). Přístup z internetu:

http://www.finance.cz/home/hospodarstvi/cr_v_cislech/rozpocet/

Ve schodě s názorem v konsenzu se například Sojka (2000) domnívá, že fiskální politika byla až do roku 1993 restriktivní. Dlouhý (2002) však uvádí, že po velmi úspěšném začátku se vyrovnaná rozpočtová politika setkala s některými problémy. Různé složky konsolidovaného vládního účtu nevykazovaly tak dobré výsledky jako státní rozpočet samostatně. Místní rozpočty vždy trpěly přemírou výdajů nad příjmy; mimorozpočtové fondy byly sice v přebytku, ten však trvale klesal; systém sociálního zabezpečení se dostával hlouběji do deficitu a státní finanční aktiva měla například v roce 1996 schodek ve výši téměř 6 miliard korun (Dlouhý, 2002).

Někteří autoři poukazují na strukturální schodky rozpočtu, které byly v době vzniku zakryty hospodářským růstem. Například dle Horské (2001) rostl strukturální deficit již v letech 1994-1996 a to přesto, že veřejné finance byly formálně přebytkové. Autorka dále uvádí, že bez příjmů z privatizace by byl státní rozpočet minusový již v roce 1994. Celkově měl být v letech 1993-1999 skutečný deficit veřejných rozpočtů vyšší než vykazovaný o 1-4 % HDP a měl dosahovat až 6 % HDP. Podobně i Bezděk a Král (2001) dokládají (dle analýzy strukturálního rozpočtu), že fiskální politika v ČR vykazovala trvalé expanzivní znaky mimo léta 1997 a 1998, kdy naopak prohlubovala ekonomickou recesi.

2.2. Priority veřejných výdajů⁵

Jaké byly priority veřejných financí v průběhu transformace? Hned v prvních letech došlo k odstranění nejkřiklavějších distorzí, které fiskální politika v době komunistické diktatury vyvolávala. V roce 1990 byla zrušena záporná daň z obrátu⁶ a v tomto a následujícím roce i většina subvencí pro podniky (Klaus, 1992). Souběžně s tím klesaly i například výdaje na armádu (například Ivánek, 2002).

Výdaje se soustředily do oblastí zanedbaných v době komunistické diktatury, což byly zejména infrastruktura (například Fawn, 2000) a ekologie (například Tošovský, 2000). O směřování investic do těchto sektorů národního hospodářství se zmiňuje řada autorů například Sojka (2000) nebo Holman (2000). Mimo to se stát podílel na očistění bankovního sektoru od starých dluhů, což byla další z problémových oblastí zděděných po bývalém režimu (Jonáš, 1997) a zvyšovaly se i výdaje na sociální politiku (například politiku zaměstnanosti; nebo vytvoření sociální záchranné sítě).

⁵ I tento druhý bod nese znaky řešení problémů v Jižní Americe, kde tradičně nebyly vysoké výdaje na vzdělání nebo infrastrukturu. V Československu byla v době socialismu struktura směřování vládních výdajů také problematická (například subvence pro průmysl), nicméně jejich charakter byl odlišný od Jižní Ameriky.

⁶ Tato daň dosahovala rozmezí od (+88 %) až po (-291 %) (Heady, Rajah, Smith, 1994).

2.3. Daňová reforma

Ekonomický systém v socialistickém Československu byl mimo jiné pokřiven i daněmi, které nebyly jednotné (na jednotlivé podniky byly uvaleny diametrálně odlišné míry zdanění); a také subvencemi (například ceny potravin a základního zboží byly podporovány zmíněnou zápornou daní z obratu). Výsledkem těchto zásahů bylo zmatení „tržních“ subjektů – výrobcům nebylo zřejmé, po kterém zboží je poptávka a spotřebitelé si zase neuvědomovali vzácnost některých komodit. Obecně bylo zdanění vysoké a vysoká byla i míra nivelizace příjmů.

V prvních letech transformace došlo vedle zrušení záporné daně z obratu jen k dílčím úpravám v daňové soustavě. Systematická změna se odehrála až v roce 1993, kdy byla provedena zásadní daňová reforma. Její podstatou byla změna celého daňového systému tak, aby tento lépe odpovídal vznikajícímu tržnímu prostředí. Vláda rozhodla o zavedení nových daní – daně z přidané hodnoty a daně z příjmu právnických a fyzických osob. Obecně byly daně uvalené na tržní subjekty sníženy a byla také omezena progresivita v systému. Daňové sazby byly postupně snižovány i v následujících letech. Základní kroky tak byly v souladu s cílem rozšíření daňové základny a snižování mezních daňových sazeb.

2.4. Liberalizace úrokových sazeb

V době socialismu byla měnová politika plně podřízena centrálnímu řízení. Reálné úrokové sazby byly nízké nebo záporné (Tanzi, 1995). Jonáš (1997) poznamenává, že výše úrokových sazeb nehrála roli ani v alokaci úvěrů, ani ve vztahu k úsporám.⁷ Jonáš (1997) dále píše, že již od května 1990 byly ukončeny praktiky přímého určování minimálních úrokových sazeb z depozit a banky je mohly teoreticky nastavovat samy (nicméně centrální banka vyvíjela morální tlak, aby reálné sazby z vkladů zůstaly kladné). V důsledku neznalosti fungování transmisního mechanismu a také neustálenosti bankovních a finančních trhů používala centrální banka k dosahování svých cílů v této době administrativní nástroje. Od těchto nástrojů se postupem doby ustupovalo a banka ve větší míře používala nástroje nepřímé (Kvizda in Dobešová a kol., 2003).

V následujících letech byly úrokové sazby centrální bankou používány k dosahování cílů měnové politiky, ale nebyly stanoveny žádné formální meze, v nichž by se úroková sazba jednotlivých bank či finančních institucí měla pohybovat. Jonáš (1998) píše, že reálné úrokové sazby byly od roku 1991 kladné (s výjimkou roku 1992).

⁷ Jonáš (1998) píše, že v 80. letech byly úroky na běžné vklady 2 % pro domácnosti, 0,08 % pro podniky (v roce 1986 0,3 %). Úrokové sazby na termínované vklady dosahovaly v 80. letech 2,5 % podniky a 3-5 % pro domácnosti.

2.5. Konkurenceschopný směnný kurz

Jednou z nejvíce problémových ekonomických veličin v době komunistické diktatury byl směnný kurz. Jeho hodnota byla nastavena arbitrárně bez jakékoliv vazby na reálné veličiny. Navíc existovalo souběžně několik směnných kurzů a dále systém dovozních a vývozních srážek a přírážek, které dopady přeshraničních transakcí na domácí ekonomiku dále křivily (více například Jirges, Plchová, 1996).

V počátečním reformním období přijala československá vláda řadu zásadních opatření týkajících se směnného kurzu. Ta byla obecně v souladu s tím, co doporučoval Washingtonský konsenzus. Jako velmi obtížné a problematické se jevílo nastavení směnného kurzu. O jeho hodnotu se vedly usilovné spory a svoje stanoviska poskytovali domácí experti i zahraniční poradci. Musil (in Dobešová a kol., 2003) píše, že doporučení se pohybovala od 20 korun za dolar (japonští experti) až po 33 – 35 korun na dolar (MMF). Klaus (2001) uvádí, že šlo o vůbec nejtěžší rozhodnutí za celé období transformace. Nakonec došlo v průběhu roku 1990 ke třem devalvacím – 8. ledna o 16,6 %, 15. října o 55,3 %, a 28. prosince o dalších 16 %.⁸ Výsledkem devalvací bylo, že pokud se na konci roku 1989 oficiálně za dolar platilo 14,29 koruny, pak na konci roku následujícího to již bylo 28 korun (souběžně byla koruna revalvována vůči rublu). Vláda se rozhodla pro režim fixního kurzu a koruna byla připoutána ke koši pěti měn. V důsledku devalvací byla koruna na počátku transformace podhodnocena, čímž vznikl jeden ze dvou tzv. transformačních polštářů.⁹ Toto označení se používalo k popsání situace, kdy byla domácím subjektům poskytnuta dočasná výhoda, v tomto případě v podobě podhodnocené měny. Výsledkem podhodnocení koruny bylo, že zahraniční konkurence měla relativně znevýhodněnou pozici na československém trhu, a naopak českoslovenští exportéři se mohli snáze uplatňovat na zahraničních trzích.

Pevný směnný kurz sloužil československé ekonomice jako rozhodující kotva makroekonomické stabilizace. Postupem doby ovšem docházelo k reálnému zhodnocování směnného kurzu s tím, jak cenová hladina v zemi rostla více než u obchodních partnerů a konkurenceschopnost českých výrobků proto klesala. Centrální bance navíc nastavení kurzu působilo významné problémy v tvorbě měnové politiky. Nakonec ji tyto problémy vedly v roce 1996 k rozšíření flukтуаčního pásma koruny. Směnný kurz se přesto trhům jevil jako

⁸ V rámci první devalvace došlo ke sjednocení obchodního a neobchodního kurzu na 17 Kčs/USD a k zavedení nového turistického kurzu 38 Kčs/USD a 26 Kčs/DM ve snaze eliminovat černý trh.

⁹ Jankovská (2003) uvádí, že podle tehdejších odhadů (dle parity kupní síly) se měl směnný kurz pohybovat v rozpětí 10 – 11 CSK/USD. Dillon a Wykoff (2002) pak píší, že dle některých ekonomů byla koruna podhodnocena o 50 %.

neudržitelny, což vyústilo v květnu 1997 v měnovou krizi. ČNB na vzniklou situaci reagovala přijetím režimu plovoucího směnného kurzu. Následné znehodnocení však nebylo (například proti zemím jihovýchodní Asie) dramatické a dosáhlo jen asi 10 % proti původní paritě.

2.6. Liberalizace obchodu

Československá ekonomika byla v období diktatury poměrně uzavřená.¹⁰ Většina obchodu se navíc odehrávala s ostatními centrálně plánovanými ekonomikami. Tato skutečnost vedla jednak k nízké konkurenci na československém trhu, a také k slabému tlaku na exportéry. Oba faktory dlouhodobě přispívaly k celkové neefektivitě československého hospodářství.

Jedním z reformních opatření proto byla od počátku transformace liberalizace zahraničního obchodu. Již v roce 1990 zanikl systém monopolních organizací zahraničního obchodu a od roku 1991 byl obchod dále liberalizován (cla byla snížena na průměrnou hodnotu 5 %) a byla zavedena vnitřní směnitelnost koruny. Cílem liberalizace zahraničního obchodu bylo zvýšit konkurenci na domácím trhu, aby velké podniky nemohly zneužívat svého monopolního postavení. Na počátku transformace se totiž nedalo očekávat, že nově vzniklá domácí konkurence bude okamžitě schopna čelit monopolním strukturám domácího trhu. Jedinou možností jak konkurenční tlak zvýšit bylo proto otevření domácího trhu zahraniční konkurenci. Proti těmto liberalizačním opatřením stálo uvalení 20 % dovozní přírážky. Důvodem byly obavy z prudkého nárůstu dovozů, které mohly potenciálně ohrozit celou platební bilanci, a tím také fixní směnný kurz (Židek, 2004).¹¹

2.7. Liberalizace soukromých zahraničních investic

Podobně jako v oblasti zahraničního obchodu byla země za socialismu uzavřena i zahraničním investicím.¹² Vláda po roce 1990 (v kontrastu s liberálním přístupem k transakcím běžného účtu) přistupovala k uvolnění transakcí na kapitálovém účtu mnohem omezeněji. Záměrem bylo vytvořit prostředí, které by stimulovalo příliv přímých zahraničních investic, podporujících restrukturalizaci a privatizaci podnikového sektoru. Tato strategie tak byla v souladu s doporučeními konsenzu. Podpora portfoliových investic měla napomáhat rozvoji kapitálového trhu. Za tímto účelem byla ústavou zaručena ochrana

¹⁰ Například Michal (1994) uvádí, že export ku HDP dosahoval v roce 1987 19,4 %, což je vzhledem k relativně malé velikosti ekonomiky nízké číslo.

¹¹ Tato přírážka byla snižována, když se ukázalo, že nedochází k odlivu deviz ze země, a již v roce 1992 byla zcela zrušena (Židek, 2004).

¹² Například Půlpán (1993) uvádí, že v Československu fungovalo pouhých 50 podniků se zahraniční účastí proti 500 podnikům v Maďarsku a Polsku.

zahraničních investic. Devizový zákon z roku 1992 také garantoval volnou repatriaci investičních výnosů a investovaného kapitálu. Z garancí byly vyjmuty krátkodobé portfoliové investice. Zbývající transakce na straně kapitálového přílivu a odlivu devizový zákon výslovně zakazoval nebo je podmiňoval povolovacím řízením (Dědek, 2000).

Přestože znění zákona se nezměnilo, každodenní praxe rychle posouvala českou ekonomiku k vyšší mobilitě kapitálových toků (Dědek, 2000). Po tříletém fungování režimu vnitřní směnitelnosti se postupně vytvořil zřetelný rozdíl mezi dosaženým reálným stupněm liberalizace kapitálových toků a devizovým zákonem. Vnější směnitelnost koruny byla nakonec zavedena novým devizovým zákonem, který vstoupil v platnost 1. října 1995. Reálná liberalizace přesunů zahraničního kapitálu tak nastala v roce 1995. Její rychlost se následně (v době měnových turbulencí) stala předmětem sporů (Dědek, 2000; vs. Klaus, 2000).

2.8. Privatizace

Státní vlastnictví bylo v socialistickém Československu extrémní. Nutnost privatizace jako takové nebyla tedy zpochybňována. Spory se ovšem vedly o rozsah, metodu a tempo privatizace. Dle našeho názoru nemají použité privatizační metody v Československu a následně v ČR jakoukoliv spojitost s Washingtonským konsenzem. Jeho původní doporučení zjevně neobsahovala absolutně žádnou zmínku například o kupónové metodě. Něco jiného by mohla být rychlost provedení privatizace.

Nutnost privatizace byla zmíněna již v obou transformačních návrzích na jaře 1990 a byla zakotvena i ve finální strategii v září téhož roku. První privatizační kroky se odehrály již v lednu 1991, kdy započala malá privatizace. Vedle ní bylo potřeba uskutečnit i privatizaci velkou. Vládní ekonomové se rozhodli pro rychlou formu privatizace, kdy se stát nebude pokoušet o restrukturalizaci majetku – tu uskuteční až noví vlastníci. Hlavním důvodem byl obrovský rozsah státního vlastnictví. Masová forma privatizace probíhala v období let 1991 a 1994 ve dvou vlnách. Za hlavní cíl bylo považováno zvýšení efektivity hospodářství jako celku (například Tříška, 2002).

Do roku 1994 se podařilo převést 80 % majetku do soukromých rukou (Švejnar, 1997). Podobné závěry můžeme vidět i v následující tabulce, ve které je zobrazen podíl neveřejného sektoru na tvorbě HDP.

Tabulka č. 2: Podíl neveřejného sektoru na tvorbě HDP (z běžných cen v %)

Rok			Rok	
1990	12,3		1997	74,7
1991	17,3		1998	77,4
1992	27,7		1999	76,4
1993	45,1		2000	77,3
1994	64,1		2001	79,8
1995	66,9		2002	80
1996	71,7			

Zdroj: Ročenka HN 2003, 2003

Jedním z velmi diskutovaných témat v této době byla rychlost uskutečnění privatizace. Kritici (například Sojka a Mlčoch, 2000) se domnívají, že rychlosti byla podřízena kvalita uskutečněného procesu. Tento názor není ojedinělý. Nicméně jiní autoři argumentují právě v opačném smyslu. Lavigne (1999) například uvádí, že i ty nejrychlejší privatizační metody (v Československu) trvaly 18 měsíců, což je (z jejího pohledu) pomalé. Podobně i Kotrba (1997) píše o obětování rychlosti privatizace větší soutěži mezi návrhy a hledání optimální varianty privatizace.

Další otázkou je ukončení celého procesu. Privatizace nebyla zjevně ukončena se závěrem II. vlny masové privatizace. Po roce 1995 se však proces pozastavil a změnil se i použité metody. Následné období bylo charakterizováno velmi obtížnou doprivatizací. Někteří autoři přímo shledávají jeden z největších problémů celé transformace právě v pomalém postupu privatizace (Schwarz, 1998). Celkem je nicméně zřejmé, že základní kroky privatizace byly (v porovnání s většinou postsocialistických zemí) uskutečněny rychle.

2.9. Deregulace

Deregulace a ústup státu z ekonomiky byly jedním ze základních kroků reformem. V centrálně plánovaném systému byl jen minimální prostor pro soukromou iniciativu a nezávislé rozhodování jednotlivých subjektů. Pokud měla vzniknout plnohodnotná tržní ekonomika, tak bylo nutné síly uvnitř hospodářství uvolnit. Některé deregulační kroky jsme již zmínili v předchozím textu. Na tomto místě se budeme věnovat dalším třem klíčovým oblastem – podnikání, vzniku bank a deregulaci cen.

Již v roce 1990 byly uskutečněny první změny v právním rámci – byly přijaty zákony o soukromém podnikání, které v praxi konstatovaly, že soukromé podnikání již není trestné. Dalšími zákony z této oblasti byl

zákon o akciových společnostech a zákon o státním podniku (Žídek, 2004). Tyto skutečnosti se odrazily na okamžitém vzestupu počtu podnikatelů. Frydman, Rapaczynski a Earle (1993) uvádí, že počet individuálních podnikatelů ze zvyšoval z 157 547 na konci roku 1990 na 1,152 milionu na konci roku 1991 a v polovině roku 1992 již tento ukazatel dosahoval 1,423 milionu.¹³ Podobně tomu bylo i s celkovým počtem ekonomických subjektů. Pellešová (2002) uvádí, že k 1. 1. 1990 bylo v ČR jen 18 837 ekonomických subjektů – 1 576 státních podniků, 1 069 zemědělských družstev a zbytek tvořily podniky komunálních služeb, výrobní družstva, rozpočtové a příspěvkové organizace a soukromý sektor. V říjnu 1996 již mělo na území státu fungovat 1 448 253 právních subjektů (včetně fyzických osob).¹⁴ Ke konci desetiletí se již situace v oblasti podnikání významně lišila od počátku transformace. V průběhu doby docházelo k postupnému ztěžování podmínek pro podniky, rostly administrativní náklady, více živností bylo zařazeno mezi vázané a podobně.

Na počátku roku 1990 došlo také k právnímu oddělení Státní banky československé od komerčních bank a vznikla tak dvoustupňová bankovní soustava. Ze Státní banky československé se tímto krokem vyčlenila Komerční banka, Všeobecná úvěrová banka a Investiční banka. Na růstu bankovního sektoru měl také podíl vznik nových českých bank (jejich založení bylo na počátku transformace poměrně jednoduchou záležitostí) a také možnost vstupu zahraničních finančních institucí (Žídek, 2004).

V centru transformačního procesu byla cenová liberalizace. Pro fungování trhů bylo nezbytné, aby ceny subjektům poskytovaly relevantní informace. Od 1. ledna bylo liberalizováno 85 % cen. Ceny na liberalizaci reagovaly prudkým vzestupem, čímž se projevila potlačená inflace z předchozího období. Politicky to bylo nepopulární opatření, ale bez jeho uskutečnění by se prakticky nedalo podnikat a tržní mechanismus by nemohl fungovat. Deregulace cen navíc rozhodně nebyla úplná a prakticky proces odstraňování administrativních opatření probíhá do současnosti. V úvodní fázi transformace byla navíc zavedena například regulace mezd, která s přestávkami fungovala až do roku 1995. Pomalý postup deregulace jako jednu z příčin problémů v transformaci uvádí například Schwarz (1998).

¹³ Musíme však poznamenat, že řada ze zmiňovaných podnikatelů provozovala svou činnost jen na částečný úvazek. Dle autorů jen 10–30 % z uvedeného počtu vykonávalo podnikatelskou činnost jako hlavní zaměstnání.

¹⁴ Na tomto vývoji se pochopitelně vedle možnosti vzniku nových podniků podepsala i privatizace. V rámci malé privatizace došlo k osamostatnění velkého počtu subjektů. A podobně tomu bylo i v průběhu privatizace velké, kde privatizační návrhy často obsahovaly rozbití velkých státních podniků na menší jednotky.

2.10. Ochrana vlastnických práv

Vlastnická práva byla v době diktatury zcela pošlapána a vládnoucí ideologie si přímo zakládala na volném přístupu k soukromému vlastnictví. Soukromý majetek mohl být kdykoliv ovládnut státem. Na konci roku 1990 byly proto zahájeny restituce – původním majitelům byl navrácen majetek, který stát neprávem zabavil v době diktatury. Na toto téma byly vedeny diskuse a nakonec bylo rozhodnuto, že navracet se bude majetek zabavený až po komunistickém puči v roce 1948 a že se navrácení majetku bude vztahovat jen na československé občany a ve speciálních případech církve (Žídek, 2004).

Ochrana vlastnických práv byla zakotvena v ústavě i zákonech, nicméně praxe byla dle některých autorů (například Mlčoch a Sojka, 2000) problematická. Problémy se vyskytovaly například v bankrotové nebo zástavní legislativě a praxi, které vlastně znemožňovaly věřitelům domoci se účinně svých práv. Na druhé straně bychom tímto vývojem neměli být zaskočení, protože po 50 letech nerespektování vlastnických práv je obtížně představitelné, že jejich vynucování bude okamžitě dokonalé. Zvláště pokud v zemi nebyli soudci, advokáti a ani zákonodárci, kteří by měli zkušenost s fungováním tržního hospodářství a soukromého sektoru.

2.11. Hodnocení

Jednotlivé kroky a výsledky hospodářské politiky v Československu (resp. ČR) vykazují různou míru souladu s Washingtonským konsenzem. Fiskální politika byla na jednu stranu formálně poměrně restriktivní, ale vlády také používaly prostředky z privatizace na běžný provoz a vznikal strukturální deficit. Priority veřejných financí se jasně změnily, ale je problematické, jestli k těm oblastem, které doporučoval konsenzus. Daňová reforma byla uskutečněna a její cíle byly v souladu s doporučeními obsaženými v konsenzu. Obdobný závěr můžeme učinit pro liberalizaci úrokových sazeb. Směnný kurz byl úvodní fází reforem nastaven pro podporu exportu, tedy v souladu s doporučeními, ale jeho konkurenceschopnost se začala poměrně rychle vytrácet. Liberalizace obchodu byla v souladu s doporučeními a to stejné platí i o liberalizaci přesunů přímých zahraničních investic. Kroky směřující k privatizaci sice byly uskutečněny již na počátku transformace, ale celkové názory na rychlost procesu se různí a až do současnosti nebyla privatizace dokončena. Podobně problematická je i oblast deregulací. Ty sice v řadě oblastí proběhly, nicméně v průběhu dekády se regulace opět zvyšovala a deregulační procesy v některých segmentech ekonomiky (nájemné) nebyly doposud dokončeny. Jako problematická se jeví i realizace ochrany vlastnických práv.

Celkově tedy můžeme konstatovat, že československé a české reformy rámcově kopírovaly doporučení konsenzu. Na druhé straně ani v teorii transformace nebyl konsenzus plně implementován, a o to méně byl potom zahrnut v reformní praxi.

3. NÁZORY NA WASHINGTONSKÝ KONSENZUS V TRANSFORMACI

Kritika údajné akceptace washingtonského konsenzu československou resp. českou vládou se v obecné rovině nese ve dvou rovinách. Na jedné straně, že nám bylo vnuceno něco nevhodného pro československou ekonomiku (Pick, 2000) a na straně druhé, že celý konsenzus opomíjel něco významného (Sojka, 2000). Kritici se vynořili zejména v období ekonomické krize – rámcově mezi lety 1997 – 2000. Tato kritika zapadala do celkového kritického hodnocení tehdejší situace hospodářství; dále mezi kritiku podcenění úlohy právního a institucionálního prostředí v průběhu transformace; a také do celkového kritického pohledu na tzv. neoliberální koncepci transformace. Jaké byly konkrétně názory na uplatňování konsenzu?

Sojka (2000) si je sice vědom, jaké body konsenzus obsahoval, ale ztotožňuje jej s „avzí vůči aktivní roli státu v ekonomice a k jakémukoliv typu aktivní industriální a strukturální politiky“. Autor dále píše o nevhodné neoliberální koncepci celé transformace.

Dědek (2000) píše: „Měnové turbulence, ..., by proto mohly být snadno interpretovány nejen jako důsledek chyb české hospodářské politiky, nýbrž jako selhání obecnější transformační filozofie tzv. washingtonského konsenzu, kterému vyjadřoval podporu Mezinárodní měnový fond spolu s dalšími finančními institucemi“.

Asi největším kritikem je Pick (2000), který uvádí: „neoliberální teorie byly totiž operacionalizovány do praktické hospodářské politiky tzv. „Washingtonským konsenzem“ (Kolodko/1998, Stiglitz/1998), tj. doporučením dohodnutým Mezinárodním měnovým fondem, Světovou bankou a Ministerstvem financí USA pro překonání krize Latinské Ameriky, a potom pro transformující se postsocialistické ekonomiky. Jeho podstatou byl známý zjednodušený „trojúhelník“: maximální liberalizace, nejrychlejší privatizace, přísná rozpočtová a peněžní politika“. Pick v konkrétní rovině (ve spojitosti s konsenzem) kritizuje zejména liberalizaci zahraničního obchodu, která měla být (dle jeho názoru) uskutečněna předčasně: „přijatá strategie transformace v České republice, resp. v Československu, liberalizovala zahraniční obchod okamžitě a asymetricky. Otevřela domácí trh vůči vyspělejší zahraniční konkurenci (včetně EU) především tím, že minimalizovala nejen cla, ale jednostranně i plně eliminovala necelní bariéry“. Na jiném místě potom uvádí, že: „nejméně příznivé výsledky zde mají naopak relativně vyspělejší ekonomiky – ČR, východní Německo a Maďarsko, jejichž politiky byly nejvíce konformní s Washingtonským konsenzem“.

Z předchozího je zřejmé, že kritici si často vyberou jen jednu oblast a nevnímají doporučení konsenzu jako celek – například zcela opomíjí, že „desetero“ obsahovalo i bod o ochraně vlastnických práv.

Konsenzus také neobsahoval žádné explicitní úvahy ohledně industriální nebo strukturální politiky, a proto se zdá, že Sojka (2000) používá termín spíše jako zástupný symbol pro prosazení svých kritických náhledů na transformaci. Tak jak jsme již uvedli výše, konsenzus nebyl oficiální strategií, a proto se můžeme jen těžko ztotožnit s úvahou Dědka (2000). A neznalost konsenzu prokázal i Pick (2000), který tvrdí, že šlo o doporučení zmiňovaných institucí. Navíc i on zcela opomíjí bod o ochraně vlastnických práv. Jeho další názory jsou navíc zcela nepodložené. Například v otázce zahraničního obchodu – Československo (respektive ČR) mělo s EU (respektive ES) opravdu sjednanu asymetrickou dohodu, která však dříve uvolňovala české exporty do EU než obráceně (například Žídek, 2004). Vrcholem jeho názorů je to, že v NDR měl být aplikován washingtonský konsenzus a že největší problémy v transformaci měly NDR, ČR a Maďarsko. Tento názor je zcela nepodložený a dle našeho názoru i neobhajitelný.

Nejlépe se můžeme ztotožnit s názory Dlouhého (2002), který uvádí:

Dnes vládne domněnka, že česká ekonomická reforma je založena na přijetí tzv. politiky "washingtonského konsenzu" a tehdejší rozhodující čeští představitelé jsou považováni za hlavní příklady jejího neúspěchu. To je zavádějící. Za prvé zde nebyl žádný explicitní konsenzus, a to ani ve Washingtonu, ani mimo něj ve smyslu jednoznačného souboru politických návodů pro bývalé socialistické ekonomiky v přechodném období. Za druhé, soubor politických postupů, známý dnes pod označením "washingtonský konsenzus", totiž rychlé systémové reformy doprovázené makroekonomickou stabilizací, byl nevyhnutelnou podmínkou pro úspěch počáteční fáze reformy a v tomto příspěvku dále tvrdím, že úspěšný ekonomický vývoj naší země v období let 1990-1993 je jedním z dalších důkazů této skutečnosti. Za třetí, česká vláda nepřijala žádnou explicitní politiku, jež by odrážela známá „negativa washingtonského konsenzu“, spočívající v podcenění institucionálních aspektů reformy, otázek restrukturalizace ekonomiky a zlepšení zákonného a regulačního rámce.

Zajímavý je i názor samotného autora. Williamson (2003) píše, že i přesto, že by větší část liberálů souhlasila s většinou jeho bodů, je tu řada neoliberálních náhledů, které v seznamu nebyly zahrnuty – monetarismus, nízké daně, minimální stát nebo volný pohyb kapitálu. Na jiném místě potom uvádí, že dle jeho názoru mělo všechno uvedené v konsenzu smysl, ale že seznam opomíjel některé důležité faktory – například cyklicky stabilizující makroekonomickou politiku nebo vyrovnání děsivých rozdílů v příjmech, které v regionu Jižní Ameriky existovaly.

4. ZÁVĚR

Z předchozích stran je zřejmé, že užití termínu je zcela nekonzistentní. Kritici jej používají bez ohledu na jeho původní význam. Tento jev se však jistě netýká jen našich ekonomů. Sám autor (Williamson, 2003) píše o „ukradeném termínu“ a „poškozené značce“. Mimo to poznamenává, že pokud termín získal tak rozdílné významy, tak je vhodné jej ze slovníku vypustit. Pokud opravdu panuje tak velká neznalost a nejasnost v tom, co termín v realitě znamená (jak jsme viděli na předchozích stranách), pak se zdá toto doporučení více než vhodné.

V textu jsme se nejdříve snažili zmapovat reálný význam Washingtonského konsenzu. Reformy byly koncipovány tak, že měly pomoci latinsko-americkým zemím uniknout z dluhové krize. Autor je sestavil v přesvědčení, že v těchto bodech existuje ve Washingtonu shoda. V Československu a následně v České republice byly v rámci transformace uskutečněny reformy v podobném duchu. Pokud jsme však blíže zkoumali jednotlivé body, pak jsme zjistili, že se konsenzem plně neshodovala ani původní strategie transformace a ani následná uskutečňovaná praxe. Názorům ekonomů na uplatňování zásad konsenzu v české (respektive československé) hospodářské praxi jsme se věnovali v závěrečné podkapitole. Zjistili jsme, že kritici v podstatě neví, co původní návrh obsahoval. Zdá se, že termín používají jen pro svoji argumentaci bez zřetele na jeho vlastní podstatu. Asi všichni se shodnou na tom, že transformace české ekonomiky se setkala s problémy, ale podle našeho názoru z toho nelze vinit Washingtonský konsenzus.

5. POUŽITÁ LITERATURA

BEZDĚK, V., KRÁL, P. (2001): Fiskální politika a její příspěvek k vývoji poptávky v české ekonomice, Národohospodářský obzor, 2001, číslo 1.

DĚDEK, O. (1997): Příčiny a průběh měnových turbulencí v České republice roce 1997, Politická ekonomie, 2000, č. 5, s. 605 – 621, ISSN 0032-3233.

DILLON, P., WYKOFF, F.C. (2002): Creating Capitalism, Edward Edgar, Cheltenham UK, 2002, ISBN 1-84064-733-7.

DLOUHÝ, V. (2002): Situace české ekonomiky, (on-line). Centrum pro ekonomiku a politiku, 2002, (cit. 13. 1. 2005). Přístup z internetu: URL:<http://www.cepin.cz/cepin/asp/clanek.asp?id=cvRoF7bd8cN7>.

DOBEŠOVÁ, D. - KVIZDA, M. - MUSIL, P. - TOMEŠ, Z. - ŽÍDEK, L. (2003): The Transformation of the Czech Economy, ESF – MU, 2003, Brno, 1. vydání, ISBN 80-210-3292-8.

FAWN, R. (2000): The Czech Republic a nation of velvet, Harwood academic publishers, Amsterdam, 2000, ISBN: 90-5823-043-0.

FRYDMAN, R., RAPACZYNSKI, A., EARLE, J.S. (1993): The privatization process in Central Europe, Central European University Press, Budapest, 1993, ISBN 1-85-866-000-9.

HEADY, CH., RAJAH, N., SMITH, S. (1994): Tax Reform and Economic Transition in the Czech Republic, Fiscal Studies, 1994, ročník 15, číslo 1, str 64-80.

HOLMAN, R. (2000): Transformace české ekonomiky, Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha, 2000, ISBN 80-902795-6-2.

HORSKÁ, H. (2001): Fiskální politika a vývoj veřejných financí v České republice in ŽÁK, M. Vnitřní a vnější podmínky restrukturalizace a hospodářská politika v ČR, Nakladatelství VŠE, Praha, 2001, ISBN 80-245-0257-7.

IVÁNEK, L. (2002): Český (československý) zbrojní průmysl v transformačním procesu in ONDRČKA, P. Specifika transformačního procesu ČR, ESF, Brno, 2002, ISBN 80-210-2783-5.

JANKOVSKÁ, A. (2003): Vývoj menového kurzu československéj a slovenskéj koruny, NH Obzor, 2003, číslo 2.

JIRGES, T., PLCHOVÁ, B. (1996): Zahraniční obchod a národní hospodářství České republiky, VŠE, Praha, 1996, 1. vydání, ISBN 80-7079-867-X.

JONÁŠ, J. (1998): Bankovní krize, Management Press, Praha, 1998, 1. vydání, ISBN 80-85943-70-0.

JONÁŠ, J. (1997): Ekonomická transformace v České republice, Management Press, Praha, 1997, 1. vydání, ISBN 80-85943-22-0.

KLAUS, V. (1992): Demontáž socialismu: předběžná zpráva, TOP Agency, Praha, 1992, ISBN 80-900626-6-0.

KLAUS, V. (2001): Demontáž centrálně plánované ekonomiky a cíle transformace, Vystoupení na konferenci Mladých konzervativců, Brno, 12. února 2001.

KOLODKO, G. W. (2000): Ten Years of Postsocialist Transition: the Lessons for Policy Reforms, The World Bank, Washington D.C., 2000.

KOTRBA, J. (1997): Privatizační proces v ČR: aktéři a vítězové, in Švejnar Česká republika a ekonomická transformace ve střední a východní Evropě, Academia, 1997, ISBN 80-200-0568-4.

LAVIGNE, M. (1999): The Economics of Transition, ST. MARTIN'S PRESS INC., New York, 1999, 2. vydání, ISBN 0-333-75416-6.

MICHAL, J. Š. (1994): Komparativní hospodářské systémy, Univerzita Karlova, Praha, 1994, 1. vydání, ISBN 80-7066-954-3.

MLČOCH, L., MACHONIN, P., SOJKA, M. (2000): Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989, 1. vyd. Praha, Karolinum 2000, 273 s. ISBN 80-246-0119-2.

PELEŠOVÁ, P. (2002): Reflexe k hospodářské politice České republiky v procesu transformace, Studia Oeconomica, vědecké monografie Slezské univerzity v Opavě Obchodně podnikatelské fakulty v Karviné, 2002, ISBN 80-7248-165-7.

PICK, M. (2000): Východiskem je třetí cesta, (on-line). Centrum pro ekonomiku a politiku, 2000, (cit. 13. 1. 2005). Přístup z internetu: URL:http://www.cepin.cz/cepin/asp/clanek_tisk.asp?id=VrE86VoHkLlv.

PITHART, P. (2004): Dějnotvorný neúspěch osmašedesátníků, (on-line). Strana demokratického socialismu, 2004, (cit. 13. 1. 2005). Přístup z internetu: URL:http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/ppi_dn68.htm.

PŮLPÁN, K. (1993): Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990, Praha, Institut ekonomických věd, 1993, 1. vydání, ISBN 80-7066-785-0.

Ročenka HN 2002 (2002), *Economia*, Praha, 6. ročník, 2002, ISBN 80-85378-40-X.

Ročenka HN 2003 (2003), *Economia*, 2003, 7. ročník, 2003, ISBN 80-85378-52-3.

SCHWARZ, J. (1998): Nevinný viník – liberalismus, *Ekonom* 1998, číslo 5.

TANZI, V. (1995): Finanční trhy a veřejné finance v procesu transformace, Transition to Market, IMF, 1993 in BULÍŘ, A., JONÁŠ, J. Ekonomie reformy, Management Press, Praha, 1995, 1. vydání, ISBN 80-85603-84-5.

TOŠOVSKÝ, J. (2000): Po deseti letech: některé lekce z transformace, Bankovníctví, 2000, číslo 11.

TŘÍSKA, D. (2002): Východiska, cíle a principy provedení kupónové privatizace, in sborník textů Kupónová privatizace, CEP, 2002, číslo 13, ISBN 80-86547-02-7.

URBAN, L. (2001): Vstup do Evropské unie jako katalyzátor modernizace české ekonomiky. In Vnitřní a vnější podmínky restrukturalizace a hospodářská politika v ČR. ŽÁK, M., 1. vyd. Praha, Nakladatelství VŠE, 2001, s. 232-236, ISBN 80-245-0257-7.

WILLIAMSON, J. (2003): From Reform Agenda to Damaged Brand Name, (on-line). Institute for International Economics, Washington, 2003, (cit. 13. 1. 2005). Přístup z internetu:

URL:<http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2003/09/pdf/williams.pdf>.

WILLIAMSON, J. (2002): What Washington Means by Policy Reform, Institute for International Economics, Chapter 2 from Latin American Adjustment: How Much Has Happened?, Edited by John Williamson. Published April 1990, Updated November 2002. Přístup z internetu: <http://www.iie.com/publications/papers/williamson1102-2.htm> - (cit. 1.6.2005).

ŽÍDEK, L. (2004): Česká ekonomika v 90. letech, 1. vyd. Brno, Masarykova univerzita 2004, 106 s. ISBN 80-210-3551-X.

V roce 2005 vyšlo:

WP č. 1/2005

Petr Chmelík: Vliv institucí přímé demokracie na hospodářskou politiku ve světle empirického výzkumu

WP č. 2/2005

Martin Kvizda – Jindřiška Šedová: Privatizace a akciové společnosti – k některým institucionálním aspektům konkurenceschopnosti české ekonomiky

WP č. 3/2005

Jaroslav Rektořík: Přístup k inovacím v České republice. Současný stav a možné směry zlepšení.

WP č. 4/2005

Milan Viturka – Vladimír Žítek – Petr Tonev: Regionální předpoklady rozvoje inovací

WP č. 5/2005

Veronika Bachanová: Analýza kvality regulace České republiky

WP č. 6/2005

Hana Zbořilová - Libor Žídek: Washingtonský konsenzus v české ekonomické praxi 90. let